

Атаманенко В.Б.

Іван Федоров у Дермані

Свідчення про життя Івана Федорова на Волині, зокрема про дерманський період, коли він був справцею /управителем/ монастиря, дійшли до нашого часу в незначній кількості документів. Більша їх частина стосується участі друкаря в конфлікті між селом Кунином, яке належало Дерманському монастирю, та селом Спасовом, власністю вдови гетьмана Великого князівства Литовського Г.Ходкевича (відома особа в біографії І.Федорова), в дівочтві княгині К.І.Вишневецької. Конфлікт цей супроводжувався наїздами кунинців на Спасів. Тут варто відзначити, що наїзди були в XVIст. досить поширеним явищем. В умовах панування "права сильнішого", неусталеності та розвитуку соціальних інститутів вони були взагалі формою розв'язання будь-яких спорів та конфліктних ситуацій. Від них, зрозуміло, найбільше страждали найменш захищені групи населення, в першу чергу селяни. Сучасники порівнювали наїзди із спустошливими татарськими напaдами.

Дерманський період в житті І.Федорова досить складний і неоднозначний, а виклад його в літературі, з нашої точки зору, частіше всього поверхневий. Ще І.І.Малишевський, перший дослідник цього періоду в житті друкаря та видавець документів про його участь в наїздах, зробив спробу "виправдати" І.Федорова. Такі ж спроби робили і радянські історики. Так, чого варте вилучення з публікації джерел про історію друкарства на Україні "дерманських" документів, все-одно відомих дослідникам?(1). Та чи потрібна подібна "реабілітація" і канонізація, якщо вона, крім замовчування, відриває І.Федорова від того часу, сином якого він, безперечно, був, одночасно випереджаючи цей час і належачи вічному та вичності?

Свідчення про перебування І.Федорова на посаді справці Дерманського монастиря містяться в документах Луцького гродського уряду. Якраз до компетенції таких установ входить розгляд карних справ, зокрема про напади на мастки шляхти, пограбування, звалтування, підпалення, вбивство шляхтича, розбій на дорогах, злочинство. Дуже важливим є питання про вірогідність свідчень документів цих установ, оскільки торкалися вони часто ненормальних явищ і могли спотворюватися супротивними сторонами. Відповідь на нього в цілому є позитивною, позаяк записи в актові книги супроводжувалися показами як зацікавлених, так і незацікавлених, сторонніх осіб, а також судових виконавців; самі записи, у випадку доведення їх невірогідності, скасовувалися.

Отже, після плідного перебування у Львові, видання в 1574р. "Апостола" та "Азбуки" Іван Федоров на запрошення к. В.-К.Острозького

переїздить на Волинь. Підтримка могутнього волинського магната, некоронованого короля Русі, можливість продовжити справу життя, а також, можливо, спроба поліпшити матеріальне становище /в першу чергу, для продовження книгодрукування/ та прагнення бути подальше від складної в національному та культурному відношенні ситуації у Львові спричинили такий вибір І.Федорова. Перехід друкаря на службу до кн. Острозького, зв'язки між цими двома видатними особами виявилися дуже продуктивними - Волинь стала місцем найбільш плідної видавничої діяльності І.Федорова. Перші її результати, правда, відділені від львівських видань чотирма роками - роками перебування друкаря на посаді справці Дерманського монастиря.

Вже вступ І.Федорова на посаду справці монастиря був конфліктним і почався з вигнання В.-К.Острозьким попереднього справці. Відбулося це 2 березня 1575р.

Справа ведення монастирського господарства забирала у І.Федорова, очевидно, досить багато часу, зате дала можливість близько познайомитися із життям Волині, із становищем різних суспільних верств, розібратися з місцем та роллю окремих осіб, державних і релігійних інституцій у тогочасному житті України, потрапити в самий його вир.

Документи, що містять свідчення про дерманський період життя І.Федорова, у найбільш повному обсязі були опубліковані І.Малишевським; два документи, найбільш нейтрального характеру, видавались у радянський час. Загалом, на сьогодні відомо 7 документів Луцького гродського уряду за період перебування І.Федорова на посаді справці Дерманського монастиря.(2)

У першому за часом документі ім'я друкаря відсутнє, але події, що в ньому описані, сталися вже за справування І.Федорова. Наступний документ, внесений до актових книг 9 серпня 1575р., свідчить про те, що за день до цього куниці пограбували сіно спасівських селян, а сіно, яке не змогли забрати з собою, підпалили. Того ж дня, 8 серпня, на дорозі було перейнято двох селянок із Спасова, які поверталися додому, - їх побили та пограбували(3). Чи керував всім цим безпосередньо І.Федоров, з документа невідомо. Але він свідчить, що, коли власники Спасова звернулися до нього за "усправедливленням" (поверненням награбованого і покаранням винних), він пообіцяв це зробити і призначив для цього термін. Слід вважати, що І.Федоров свою обіцянку виконав, бо в протилежному випадку на нього знову було б подано скаргу до Луцького гроду. Отже, новий справця робив все, щоб погамувати конфлікт.

Після цього в "кунинсько-спасівській справі" до весни (2квітня) 1576р. наступило затишшя, в усякому разі, свідчень про інше ми не маємо. Зате є дані про новий цікавий її аспект. А саме, в документах 1575р. І.Федоров фігурує як справця монастиря, а документи 1576р., точніше скарги

та судові виконавці (возні), зі слів яких вони записувалися, називають його разом з тим і служебником кн.Острозького. Пояснювати цю обставину можна по-різному. Безсумнівим, до того ж підтвердженим даними документів, є те, що конфлікт стає більш широким - він пов'язується з іменем могутнього князя, а відтак з'являються нові дійові особи - його васали-зем'яни. Вже в документі від 6 квітня, де йдеться про події 2 квітня, говориться, що відбулися вони з наказу Острозького.(4) В цей день І.Федоров на чолі слуг та монастирських підданих здійснив (вже сам бере участь!) наїзд на Спасів, де було побито й пограбовано Єсифа та Василя Малиновичів-Спасівських, а також їх селян. Наступний акт конфлікту відбувся 26 червня, коли І.Федоров очолив наїзд на спасівські поля, де наказав пограбувати селян, котрі там працювали, а потім пограбував спасівську череду(5). В обох випадках у спасівців було забрано також і одяг.

Останній з опублікованих І.Малишевським документів свідчить про огляд возним ран Олехна Спасовського та слуги і підданого Василя Спасовського, які були нанесені слугою І.Федорова Ганусом, а також про невиконання самим І.Федоровим наказу кн.Острозького повернути награване раніше спасівцям. На цьому видані І.Малишевським документи про "кунинсько-спасівську справу" закінчуються. І закінчуються на дуже важливому для характеристики І.Федорова моменті - відмові виконати справедливий наказ В.-К.Острозького та, вживаючи сучасну термінологію, спробі "ескалації конфлікту". Свідчення розглянутих вище документів не використовувалися істориками в повному обсязі, дещо згладжувалися і пом'якшувалися. Призвідцями конфлікту називалися спасівці (І.Малишевський, наприклад, вказував на "разбойничий характер" жителів Спасова, що не може бути визнаним за задовільне пояснення, незважаючи на один-єдиний доказ цього, приведений ним) чи кн. Острозький. Більше того, один з найвідоміших, мабуть, радянських дослідників життя і діяльності І.Федорова Є.Л.Немировський у своїй праці(6) висловив думку про те, що в усіх цих подіях - наїздах, пограбуваннях, нанесенні побоїв - друкар участі не приймав, його іменем лише прикривалися, що абсолютно, на наш погляд, суперечить відомим фактам. Для доказу приводиться твердження, що 6 серпня 1575р. І.Федоров дав обіцянку повернути награване, 9 серпня справа розглядалася у суді (так свідчать документи), а оскільки 16 серпня він був у Львові,

то ці свідчення невірні(7). Насправді ж, згідно документів, обіцянка була дана І.Федоровим 8 серпня, а 6 серпня - це лише дата, через чотири тижні від якої вона мала бути виконана; 9 серпня справа у Луцькому гроді не розглядалася, а тільки було записано зізнання возного, і тому присутність І.Федорова не була обов'язковою - він вже був у дорозі до Львова. У Львові ж він був не 16, а 15 серпня. Тижня, з 8 по 15 серпня, було досить, щоб дістатися з Дермані до Львова (скарга до Луцька, про що йшлося вище, потрапляла на наступний день).

І, нарешті, не так давно виявлений документ, який було вписано до книг того ж Луцького гродського уряду 31 жовтня 1576р., багато що пояснює і прояснює в "кунинсько-спасівській справі"(8). По-перше, його свідчення дають змогу віднести початки конфлікту до часів, коли справцею Дерманського монастиря був попередник І.Федорова М.Дчуса, а можливо й більш ранніх, тобто ще до прибуття друкаря на Волинь. Оскільки за наказом М.Дчуси було розкопано межовий знак, то можна говорити, що в основі конфлікту, а точніше - однією з його причин, лежали земельні суперечки. По-друге, присланий Острозьким для владнання конфлікту Якуб Мошенський цього розпорядження князя не виконав, чого б він, як його служебник, без відповідних повноважень чи наказів не зробив би. А тому, великою часткою вірогідності можна припустити, що згадувана вище відмова І.Федорова виконати подібний же наказ В.-К.Острозького також була санкціонована останнім. По-третє, розглядуваний нами конфлікт не був власне кунинсько-спасівським, а мав більш широкі територіальні межі, про що свідчить участь у ньому зем'ян князя Острозького, власників сусідніх сіл. Тут можна згадати взаємні скарги Острозького і А.Вишневецького, а також претензії першого до ряду близьких останнього, а якщо до цього додати, що в документі фігурують в якості постраждалих зем'яни К.Ходкевич (Вишневецької), то можна припустити, що події, в які було втягнуто І.Федорова, були тільки ділянкою більш широкої боротьби двох магнатських родин.

Отже, ми маємо всі підстави, щоб стверджувати, що І.Федоров не був ініціатором конфлікту, йому він дістався у спадок. Він змушений був брати в ньому участь хоча б як служебник В.-К.Острозького (можливо, саме цього він не забув і не пробачив князеві, що поряд з іншими факторами стало причиною залишення друкарем Острога).

Примітки

- (1) Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні: 36 документів. - Київ: Наук. думка, 1975.
 (2) Малишевский И.И. Новые данные для биографии Ивана Федорова, русского первопечатника // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца - Киев, 1893. - Кн. VII - С.95-116
 (3) Там же. - С. 112-113.
 (4) Там же. - С. 113-114.

(5) Там же.

(6) Немировский Е.Л. Иван Федоров. - М., Наука, 1985.

(7) Там же - С.169.

(8) Ковальский Н.П., Атаманенко В.Б. Новые сведения о пребывании Ивана Федорова в Дермані // Исследования по археографии и источниковедению отечественной истории XVI-XXвв. - Днепропетровск: ДГУ. -1995 - С.60-64.